

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ**

КОСОЛАПОВ Олександр Миколайович

УДК 159.9: 159.94

**ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ПРОФЕСІЙНИХ СТРАХІВ
У ПРАЦІВНИКІВ РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ**

Спеціальність 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків - 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному університеті цивільного захисту України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
АФАНАСЬЄВА Наталя Євгенівна
Національний університет цивільного захисту України, кафедра психології діяльності в особливих умовах, доцент.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
ПОТАПЧУК Євген Михайлович,
Хмельницький національний університет МОН України, кафедра практичної психології та педагогіки, завідувач.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **ВОРОБІЙОВА Інна Вікторівна**, Національна академія Національної гвардії України, науково-дослідна лабораторія морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, старший науковий співробітник.

Захист відбудеться «11» грудня 2015 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розіслано «10» листопада 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук, доцент

В.Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Характер професійної діяльності працівників ДСНС України, які безпосередньо беруть участь у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного або соціально-політичного характеру, на відміну від багатьох інших професій, пов'язаний з умовами постійної екстремальності: відповідальність за життя і здоров'я особового складу, виконання завдань за призначенням; забезпечення оперативної готовності технічних засобів; висока температура і концентрація продуктів горіння; робота на висоті; значні фізичні навантаження під час рятування людей і матеріальних цінностей тощо.

Проблема впливу професії на особистість періодично потрапляє у фокус уваги дослідників, але й дотепер залишається актуальною й недостатньо розробленою. На сьогодні практично відсутні психологічні дослідження щодо наявності та особливостей страхів у рятувальників, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків, а також їх впливом на успішність діяльності, від якої значною мірою залежать результати дій за призначенням фахівців оперативно-рятувальних підрозділів та формувань.

У вітчизняній психології серед цілого ряду наукових досліджень різноманітних психологічних аспектів діяльності працівників ризиконебезпечних професій (професійно-психологічної деформації, професійного стресу, соціально-психологічних основ збереження психічного здоров'я, адаптації особистості до особливих умов діяльності, психологічних особливостей і детермінант суїцидів, службового травматизму, професійного відбору, психологічної підготовки, синдрому «вигоряння», поведінкових стратегій подолання стресу у професійній діяльності, прогнозування професійної надійності та ін.) питанням професійних страхів не приділялося належної уваги.

Проблема вивчення професійних страхів та їх впливу на професійний розвиток – маловивчена галузь наукових досліджень, що носить комплексний міждисциплінарний характер.

Аналіз наукової літератури показав, що, тема страху в таких науках як філософія, біологія, фізіологія не втрачає своєї актуальності: зокрема у психологічному аспекті дослідження феномену страху ми стикаємося зі спробами визначити його як відчуття, емоцію, афект, фрустрацію (Анохін П., Боулбі Дж., Вілюнас В., Захаров А., Ізард К., Левітов М., Рейковський Я., Ріман Ф., Сеченов І., Фрейд З., Якобсон П. та ін.).

У вітчизняній психології великий внесок у вивчення проблем страху був зроблений Гарбузовим В., Кочубеем Б., Левітовим М., Новіковою Є., Прихожан Г. та ін.

Завдяки великій кількості досліджень феномену тривожності і страху (Айке Д., Астапов В., Березін Ф., Ізард К., Кузнецова О., Левітов М., Мей Р., Нюттен Ж., Прихожан О., Ранк О., Рікрофт Ч., Спілбергер Ч., Фрейд З., Хекхаузен Х., Чернавський О., Щербатих Ю.) можна було б припустити, що поняття, назване вказаним терміном, має чітке і загальноприйнятне

визначення. Однак як у психіатрії, так і в психології перше, з чим зустрічається сучасний дослідник – це різне трактування поняття «страх».

Актуальність дослідження зумовлена:

- зростаючими вимогами держави й суспільства щодо професійної діяльності органів і підрозділів ДСНС України;
- особливими умовами професійної діяльності, що визначають підвищені вимоги до стану здоров'я, рівня фізичної підготовленості, до індивідуально-психологічних особливостей працівника ДСНС України;
- необхідністю комплексного наукового аналізу професійної діяльності працівників ДСНС України і з'ясування особливостей прояву професійних страхів рятувальників;
- необхідністю удосконалення системи психопрофілактики та психокорекції негативних впливів професійної діяльності на працівників ДСНС України у процесі психологічного супроводу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України й пов'язане з реалізацією Загальнодержавної цільової програми розвитку цивільного захисту на 2009-2013 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.08.2008 р. № 1156-р.

Матеріали дослідження використано при опрацюванні науково-дослідної роботи «Деструктивний вплив професійної діяльності на працівників ДСНС України» (РК № 0113U002410).

Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням вченої ради Національного університету цивільного захисту України (протокол № 5 від 18.12.2009 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 10 від 18.12.2012 р.).

Мета дослідження – на підставі теоретичного та емпіричного аналізу професійних страхів рятувальників визначити їх основні види, динаміку розвитку та шляхи психокорекції.

Гіпотези дослідження:

1. Виникнення та розвиток професійних страхів у рятувальників обумовлюється особливостями їх професійної діяльності, яка протікає в екстремальних умовах. Зміни в структурі страхів відбуваються у процесі професіогенезу.

2. Негативний вплив професійних страхів на діяльність рятувальників можна послабити шляхом оптимізації реакцій на ці страхи.

Завдання дослідження:

1. Шляхом критичного аналізу літературних джерел розкрити сучасні підходи до проблеми професійних страхів у представників ризиконебезпечних професій.

2. Дослідити основні види професійних страхів, які виникають у рятувальників у процесі їх професійного становлення.

3. Визначити психологічні особливості рятувальників із різним типом реагування на страх.

4. Розробити та апробувати програму психокорекції, спрямовану на оптимізацію реакцій працівників ДСНС України на професійні страхи.

Об'єкт дослідження – професійні страхи у працівників рятувальних підрозділів ДСНС України.

Предмет дослідження – психокорекція професійних страхів у рятувальників.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали основні принципи психології: принцип системної організації психіки людини (Ананьєв Б., Ломов Б., Максименко С.); принцип інтегрального підходу до дослідження індивідуальності (Брушлінський А., Виготський Л., Клімов Є., Леонт'єв О., Рубінштейн С.), а також концепція розвитку особистості в діяльності (Виготський Л., Костюк Г., Леонт'єв О., Максименко С., Мясіщев В., Рубінштейн С., Теплов Б.); теоретичні положення щодо особистісного підходу до психологічного аналізу діяльності (Анциферова Л., Платонов К., Чебикін О., Шадріков В.).

Спеціально-теоретичною основою дослідження служать філософські погляди на проблему страхів людини (Гегель Г., Кант І., Фейєрбах Л., Юм Д.); психологічні підходи до розуміння феномену страху зарубіжних (Ізард К., Кьєркегор С., Сартр Ж.-П., Фрейд З., Фромм Е., Хайдеггер М., Хорні С. та ін.) та вітчизняних авторів (Вілюнас В., Ільїн Є., Сімонов П., Щербатих Ю. та ін.); стадіальна концепція професійного становлення Зеєра Е. та Ахмера Р., а також положення, пов'язані з обґрунтуванням психологічних детермінант діяльності фахівців екстремального профілю (Корольчук М., Лефтеров В., Осьодло В., Потапчук Є., Приходько І., Сафін О., Тімченко О. та ін.).

Методи дослідження. У процесі роботи використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження:

1) теоретичного характеру: аналіз наукової літератури та керівних документів, які регламентують діяльність підрозділів ДСНС України, узагальнення отриманої інформації, системний аналіз та інтерпретація даних;

2) емпіричного характеру:

- для визначення основних видів професійних страхів, їх динаміки та особливостей реагування на них використовувалися: методика незакінчених речень (модифікований варіант), опитувальник «Ситуативне дослідження страху» Чернавського О. (далі – опитувальник «Ситуативний»), опитувальник фобій (модифікація «Опитувальника страхів» Леві В.), опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів особистості (ІСАС) Щербатих Ю. та Івлевої О.;

- для визначення психологічних особливостей рятувальників із різним типом реагування на страх використовувалися наступні методики: опитувальник експрес-діагностики рівня соціальної ізольованості особистості Рассела Д. та Фергюсона М.; шкала самооцінки та рівня домагань Дембо Т. і Рубінштейна С., в модифікації Прихожан Г.; методика «Тип поведінкової

активності» Вассермана Л. і Гуменюка Н.; опитувальник рівня суб'єктивного контролю; методика діагностики самооцінки тривожності Спілбергера Ч. та Ханіна Ю.;

- *методи математичної статистики*: t-критерій Стюдента, ф-критерій Фішера (для визначення суттєвих відмінностей між різними групами досліджуваних). Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.0.1.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

Вперше встановлено види та динаміку професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів ДСНС України; запропоновано психокорекційні заходи, спрямовані на мінімізацію негативних впливів страхів на професійну діяльність рятувальників.

Удосконалено психодіагностичний інструментарій для визначення професійних страхів у рятувальників.

Набули подальшого розвитку теоретичні погляди на категорію «професійні страхи в екстремальних умовах діяльності».

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів у консультативній, психокорекційній та психопрофілактичній роботі з працівниками ДСНС України. Результати дослідження можуть бути використані в системі психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників у вигляді авторської програми групової та індивідуальної психокорекції професійних страхів.

Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження використовуються в межах методичного забезпечення навчально-виховного процесу в навчальних закладах ДСНС України (акт впровадження Науково-методичного центру навчальних закладів ДСНС України № 18/9 від 12.05.2015 р.), а також використовуються відділом персоналу У ДСНС України в Чернігівській області в частині психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників (акт впровадження від 28.04.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати роботи та матеріали проведених досліджень розглядалися на засіданнях кафедри психології діяльності в особливих умовах, науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології, науково-практичних семінарах у Національному університеті цивільного захисту України (2010–2015 рр.).

Результати дослідження доповідалися на 14-й Всеукраїнській науково-практичній конференції рятувальників (м. Київ, 2012 р.); Всеросійській науково-практичній конференції «Проблеми безопасности при ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций» (м. Воронеж, 2012 р.); Всеросійській науково-практичній конференції «Современные технологии обеспечения гражданской обороны и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций» (м. Воронеж, 2013 р.), VII Міжнародній науково-практичній конференції курсантів (студентів), слухачів магістратури та ад'юнктів (аспірантів) «Обеспечение безопасности жизнедеятельности: проблемы и перспективы»

(м. Мінськ, 2013 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції рятувальників «Проблеми цивільного захисту: управління, попередження, аварійно-рятувальні та спеціальні роботи» (м. Харків, 2015 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 12 публікаціях, 6 з яких – статті у фахових наукових виданнях із психологічних наук, 1 стаття – в науковому виданні іноземної держави, 5 – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Рукопис дисертації містить 247 сторінки (з них 176 сторінки основного тексту). Робота містить 18 таблиць, 4 рисунки. Список використаних джерел налічує 287 найменувань, у тому числі 22 – іноземних.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної роботи, розкриває її об'єкт та предмет, головну мету, завдання і методологічні підходи. Викладено наукову новизну та практичну значущість роботи. Наведено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому у розділі «Науково-теоретичні основи проблеми професійних страхів фахівців екстремальних видів діяльності» розкрито теоретико-методологічне підґрунтя та основні сучасні напрями досліджень проблеми страхів, результати аналізу поняття «професійний страх», його роль й місце в екстремальних умовах діяльності та сучасні методи його психокорекції.

Загальнотеоретичний та методологічний рівні розгляду існуючих підходів до аналізу проблеми страхів довели багатозначність і семантичну невизначеність терміна «страх» у психології, що є наслідком його використання в різних контекстах. При всій важливості цього суспільного феномену також поки ще не створено узагальнюючої теорії страху.

Аналіз спеціальної літератури показує, що проблема страху досить докладно досліджена на психофізіологічному, соціально-психологічному й соціально-філософському рівнях. Необхідно відзначити, що більша частина досліджень присвячена дитячим страхам (Захаров А., Кон І., Парафіян А., Співаковська О., Толстих М. та ін.), а також страху як психопатологічному явищу (Карвасарський Б., Мясичев І., Ранк О., Ушаков С., Фрейд З. та ін.). Але робіт, присвячених проблемам прояву страхів у представників різних професійних груп, явно недостатньо, такі дослідження носять поодинокий характер (Рахматулліна Р., Тилевич І., Щербатих Ю. та ін.).

Треба зазначити, що проблема формування різних страхів у процесі професіоналізації особистості стає усе більш актуальною, але недостатньо дослідженою сферою, як у вітчизняній, так і у зарубіжній психології. Залежно від роду діяльності, безумовно, у кожній професійній групі виділяються характерні для цієї професії страхи. Найбільш дослідженою професійною

групою по проблемі професійних страхів у зарубіжній психології є педагоги й психологи (Brueck H., Grossraann K., Jehle P., Krause P., Quitmann H.). Крім того, більшість дослідників (Прилутська О., Зеєр Є., Зігерт В., Ланг Л. та ін.), вивчаючи вказану проблематику, виділяють професійні страхи, характерні для всіх професійних груп: страх не впоратися з роботою, страх припуститися помилки, страх бути обійденим іншими, страх втратити роботу, страх втратити власне «Я».

До чинників розвитку страхів у професійній діяльності відносять: невпевненість у собі, відчуття своєї некомпетентності, тривожне очікування невдачі, наявність твердих ірраціональних конструктів у фахівців (Пилипко Н.), кризи професійного становлення (Зеєр Є.), рівень тривожності особистості (Ішутіна О., Кузнецова О.), неможливість включення у свій потенціал професійних знань (Шерягіна О.).

Джерелами, що породжують професійні страхи, вважають:

- 1) надто малі права і надто велику відповідальність за результати діяльності;
- 2) недостатньо точний та конкретний опис поставлених перед особистістю завдань;
- 3) відсутність критеріїв, за якими б особистість могла зрозуміти, наскільки добре вона виконує доручену справу і відстоює себе;
- 4) постійну надмірну завантаженість роботою та перевтому;
- 5) запевнення особистості, що її кваліфікація не є достатньою для виконання цікавої для неї роботи, яка її приваблює;
- 6) різноманітні бюрократичні процедури (заповнення різноманітних формальних паперів, підзвітність), що змушує фахівця марно витратити час;
- 7) відсутність підтримки з боку керівництва (Карпенко Н.).

На підставі теоретичного аналізу з даної проблематики було запропоновано авторське визначення професійного страху: *«професійний страх – багатовимірне утворення (залежно від тривалості, сили й ступеня впливу – емоційна реакція, стан або властивість особистості), що відображає внутрішнє відчуття небезпеки та розвивається або посилюється під впливом факторів професійної діяльності».*

В межах сучасних досліджень проблеми професіоналізації фахівців екстремальних видів діяльності (Лефтеров В., Миронець С., Потапчук Є., Сафін О., Тімченко О.) встановлено наявність обмеженої кількості наукових праць, в яких розглядаються питання професійних страхів. Так:

✓ більшість з них розкрито в дослідженнях військових психологів, які розглядали переживання страху в рамках військової діяльності (Головін Н., Драгоміров М., Зиков А., Караяні О., Колесніков І., Корчемний П., Красовська А. та ін.);

✓ сьогодні фахівці виділяють у якості основних детермінант страху: невідомість, несподіванку, почуття безпорадності, втому, нестачу сну, почуття ізольованості й самотності;

✓ страх також впливає на протікання психічних процесів (сприйняття,

увагу, пам'ять, мислення, волю, емоції) і, відповідно, на ефективність службово-бойової діяльності в цілому (Кондратьєв А.);

✓ реакції страху в контексті екстремального характеру діяльності військовослужбовців готують їх психіку до роботи в режимі максимальних перевантажень та можуть виконувати також захисну функцію (Мимрін А.).

Нажаль до цього часу питання професійних страхів не досліджувалися конкретно стосовно діяльній специфіки працівників ДСНС України. Крім того, наявність сучасних наукових праць, в яких аналізуються із психологічної точки зору умови професійної діяльності рятувальників і особливості її впливу на їхній психічний стан і особистісні якості, дозволяє констатувати необхідність вивчення професійних страхів у рятувальників і розробки оптимальних методів їх корекції.

Відповідно до результатів проведеного теоретичного дослідження та враховуючи екстремальні умови діяльності працівників ДСНС України, було визначено за доцільне спрямувати психокорекційні заходи не на подолання професійних страхів, а на оптимізацію реакцій рятувальників на них.

У другому розділі «Методологічні засади та організація емпіричного дослідження» наводяться методологічні принципи та організаційна схема побудови дослідження, обґрунтовується вибір груп досліджуваних, а також методів та методик дослідження.

Мета, завдання, гіпотеза дослідження визначили логіку дисертаційної роботи, яка проводилась у декілька етапів.

На першому етапі, підготовчому, було здійснено розробку програми дослідження; вивчення літературних джерел стосовно проблеми; підбір та апробацію методик дослідження професійних страхів у рятувальників підрозділів ДСНС України; визначення умов психокорекційних заходів, спрямованих; здійснювався підбір досліджуваних груп.

На другому етапі, діагностичному, проводилось вивчення наявності й динаміки виникнення професійних страхів, а також діагностика психологічних особливостей рятувальників із різними типами реагування у ситуації виникнення страху. Використання на цьому етапі лонгitudного методу дослідження дозволив вивчити динаміку страхів у рятувальників (контрольний зріз дослідження проводився щорічно, починаючи з моменту навчання на 5-му курсі, після попереднього розподілу і тривав 4 роки).

Третій етап включав: аналіз та систематизацію результатів дослідження, розроблення й апробацію програми психокорекції професійних страхів у працівників ДСНС України.

У дослідженні взяли участь молоді фахівці – випускники НУЦЗУ 2008 року за спеціальністю «Пожежна безпека». Контрольний зріз проводився щорічно, починаючи з 5-го курсу (після процедури попереднього розподілу).

Вибірка в 2008 році склала 130 осіб, у 2009 році – 113 осіб, у 2010 році – 98 осіб, у 2011 році – 83 особи. Причина зменшення вибірки пов'язана з призначенням респондентів на інші посади або звільненням із Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Емпіричне дослідження виконувалось на базі НУЦЗУ, а потім – у рятувальних підрозділах – у різних областях України (за місцем проходження служби досліджуваних).

У третьому розділі «Емпіричне дослідження професійних страхів у рятувальників» наведено дані щодо вивчення наявних професійних страхів та їх динаміки на етапі професійного становлення фахівців. Було виділено 5 груп страхів.

Перша група – *страхи, пов'язані зі страхом смерті та втратою здоров'я* (страх смерті, інвалідності, травм, опіків, невиліковних хвороб, трупів, погіршення здоров'я, крові).

Другу групу страхів складають *страхи, пов'язані із внутрішніми умовами професійної діяльності* (страхи, які стосуються збереження життя та здоров'я своїх підлеглих, збереження життя та здоров'я постраждалих від надзвичайних ситуацій, відповідальності, невиконання бойового завдання, страх спізнитися на виклик, проблем та конфліктів у роботі, помилок у роботі, страх несправності техніки та устаткування, вагання під час прийняття рішень, нестандартних ситуацій).

До третьої групи відносимо *страхи, пов'язані із зовнішніми умовами професійної діяльності* (страх висоти, обвалу будівель, вибухів, сильного вогню, закритого простору, виду постраждалих, сильного задимлення, отруйних речовин, враження електрострумом, паніки тощо).

Четверту групу складають *страхи, пов'язані зі змінами в особистісно-соціальній сфері* (втрата близьких, зміни у сімейному положенні, самотність, бідність, безвихідні ситуації, невідомість, зрада, розлука, старість, зміни в житті, байдужість людей, майбутнє, неприємності, конфлікти, нестабільність, бути непотрібним).

П'ята група – *природні страхи* (страх різних тварин, темряви, стихійних лих, грози, землетрусів, катастроф, війни, води тощо).

Середню частоту прояву груп вищеописаних страхів, враховуючи стаж роботи рятувальників, подано на рисунку 1.

На наступному етапі дослідження наявних страхів рятувальників проводився їх аналіз із точки зору процесуальності протікання, а також вивчалися особливості реакції на наявні страхи (стенічні або астенічні реакції).

На рівні переддії страху знижуються такі показники вираженості страхів рятувальників, як фантазії, самооцінка, соціальний біль. У стані переживання страху зменшується вираженість показників страху діяльності, морального страху, а збільшується страх життєдіяльності. На рівні післядії страху спостерігається зростання показників шкал стенічних (особистісно-стенічні й соціально-стенічні) і астенічних (особистісно-астенічні й соціально-астенічні) наслідків дії страхів; також спостерігається підвищення показника страху життєдіяльності.

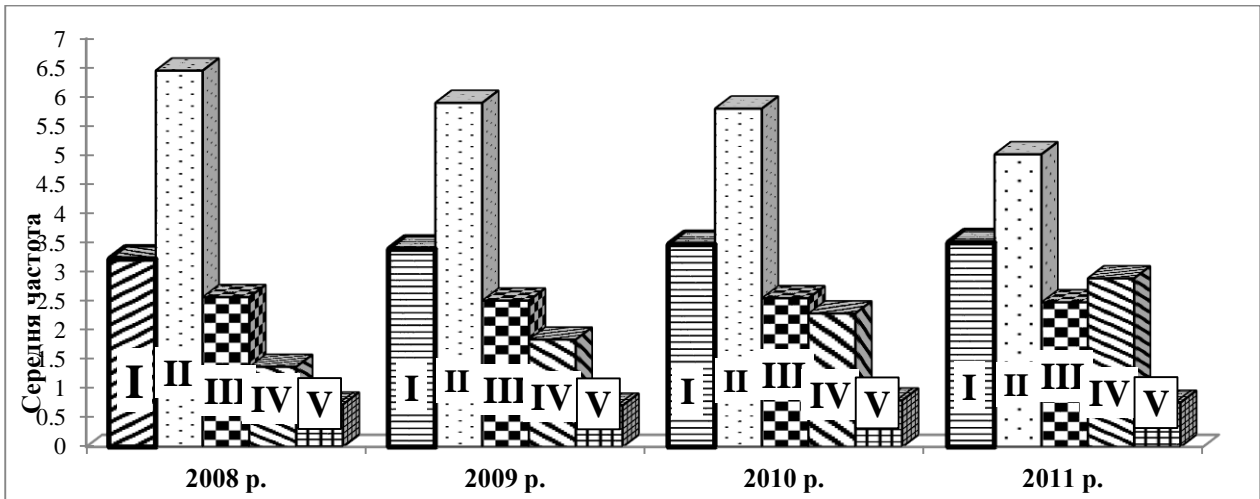

Рис. 1. Розподіл середніх частот груп страхів у рятувальників

Примітка: I – група страхів, пов’язаних зі страхом смерті та втратою здоров’я; II – група страхів, пов’язаних із внутрішніми умовами професійної діяльності; III – група страхів, пов’язаних із зовнішніми умовами професійної діяльності; IV – група страхів, пов’язаних зі змінами в особистісно-соціалній сфері; V – група природних страхів.

Спираючись на результати діагностичного зрізу 2011 року і беручи до уваги те, що загальна картина реакцій на актуальний рівень страхів є комплексною, досліджувану вибірку розділили на 3 групи за типами реакцій. До 1-ї групи (зі стеничним типом реагування) віднесли тих респондентів, у яких переважає позитивний вплив наслідків актуальних страхів на особистісну і соціальну сферу (28 осіб); і, навпаки, до 2-ї групи (із астеничним типом реагування) віднесли респондентів, вплив наслідків актуальних страхів на особистісну і соціальну сферу котрих є негативним (21 особа). 3-тю групу склали рятувальники зі змішаним типом реакції (33 особи). Але у подальшому дослідженні взяли участь лише рятувальники 1-ї та 2-ї груп з явно вираженими типами реагування у ситуаціях, що викликають страх.

Тип реакції на страх обумовлений рівнем сформованості психологічної захищеності особистості (Копоруліна В. та ін.). Емпіричними гарантими феномену психологічної захищеності є почуття приналежності до групи, адекватна самооцінка, реалістичний рівень домагань, схильність до надситуативної активності, адекватна атрибуція відповідальності, відсутність підвищеної тривожності, неврозів, страхів і т.п. (Мещеряков Б.). Компоненти психологічної захищеності і стали предметом дослідження під час вивчення психологічних особливостей рятувальників із різним типом реагування на страх на цьому етапі роботи.

Отримані результати доводять, що показники ситуативної тривожності значущо вище у досліджуваних 2-ї групи ($p \leq 0,05$). Підвищена ситуативна тривожність, при якій порушення й занепокоєння у значній мірі перевищують рівень можливих утруднень, знижує результативність діяльності та має дезадаптивний характер.

У рятувальників, яким притаманний астеничний тип реагування, знижується поведінкова активність, переважає тип поведінкової активності Б

(38,1%), який характеризується раціональністю, обережністю, неквапливістю, невпевненістю, униканням відповідальності, пасивністю.

Діагностика самооцінки та рівня домагань показала, що представники 1-ї та 2-ї груп мають позитивні оцінки диференційованості, тобто рівень домагань у них знаходиться вище рівня самооцінки, але рятувальники зі стеничним типом реагування на страхи мають більш виразні показники за кожною шкалою.

Виявлено, що рятувальники, яким притаманний астеничний тип реагування, мають значущо вищі показники ($p \leq 0,05$) соціальної ізоляції, що виражається у дефіциті спілкування, відчутті нерозділеності власних ідей та інтересів, в переважанні поверхневих соціальних контактів, проявах самотності, відсутності розуміння іншими людьми. Всі ці індикатори свідчать про усвідомлення індивідом нереалізованості такої базової потреби як відчуття приналежності до групи.

В ході порівняльного аналізу наявних страхів у респондентів двох груп було визначено, що показники всіх страхів у досліджуваних 2-ї групи виражені більше, ніж у досліджуваних 1-ї групи. Слід зазначити, що у представників 2-ї групи спостерігається більша вираженість показників, у порівнянні з аналогічними середніми показниками за опитувальником ІСАС у групі здорових досліджуваних, за наступними шкалами: страх хвороб близьких, страх відповідальності, страх керівництва, страх замкнутого простору, страх бідності.

Отримані у ході психодіагностичного дослідження дані дозволили визначити слабкі ланки в структурі психологічної захищеності рятувальників та окреслити рамки психологічної корекції щодо їх оптимізації.

У четвертому розділі «Розробка та апробація програми оптимізації реакцій рятувальників на професійні страхи» наведено методологічні принципи та розроблено програми індивідуальної і групової психокорекції професійних страхів у рятувальників.

Теоретичний аналіз та емпіричне дослідження професійних страхів рятувальників дозволяють стверджувати, що страх має властивість справляти як мобілізуючу, так і паралізуючу дію на активність суб'єкта професійної діяльності. Під час розробки програми психокорекції професійних страхів увага зосереджувалась на тих рятувальниках, у яких переважає астеничний тип реагування у ситуації переживання страху. Це обумовлено тим, що астенична реакція на ситуацію страху у надзвичайній ситуації може мати негативні наслідки, як для фахівців, так і для постраждалих та інших учасників надзвичайної події.

Психокорекційна програма спрямована на формування захищеності психіки від дії різноманітних чинників, що викликають тривогу або страх, а також на розвиток стеничного типу реагування особистості у ситуації, що викликає страх. Вона складається із трьох основних частин:

- виявлення актуальних професійних страхів у досліджуваних, їх усвідомлення, переробка, послаблення;

- корекція психологічних особливостей особистості, які безпосередньо пов'язані з астеничним типом реагування у ситуації, що викликає страх;
- формування стеничних реакцій у ситуаціях, що викликають страх.

У психокорекційній програмі використовувалися різноманітні психотехніки: техніки, що базуються на методологічних підходах вітчизняної психології про вплив групи на розвиток комунікативної компетентності та сфери в цілому; техніки, спрямовані на усвідомлення та прийняття власних почуттів, зняття внутрішнього напруження, які базуються на методології гуманістичної та тілесно-орієнтованої психотерапії; техніки розвитку позитивного самосприйняття та сприйняття себе іншими, що базуються на методології гуманістичної психології; техніки розвитку професійної самосвідомості, що базуються на методологічних принципах гуманістичної та екзистенціальної психології; техніки саморегуляції, які базуються на методологічних підходах тілесно-орієнтованої психології; техніки роботи зі страхами, що базуються на принципах поведінкової психології та нейролінгвістичного програмування.

Програма групової психокорекції спрямована на формування компонентів психологічної захищеності у рятувальників з переважаючим астеничним типом реагування у жахаючій ситуації. Вона включає такі психотехнічні методи, як: психогімнастичні вправи, мозковий штурм, групова дискусія, психодраматичні та ігрові вправи.

В основу індивідуальної психокорекції покладений інтегративний підхід, який поєднує різні методи та психотехніки. Загальною метою індивідуальної психокорекції рятувальників є перетворення астеничного типу реагування особистості в ситуації страху на стеничний тип.

Етапами індивідуальної психокорекції рятувальників є: визначення мети психокорекційної роботи (виділення поведінки-мішені); вимір базового рівня поведінки-мішені до початку роботи; виявлення факторів, що впливають на поведінку-мішень (як стимулів, що її запускають, так і наслідків поведінки-мішені); формулювання гіпотези (визначення того, за допомогою яких підтримуючих умов можна змінити в потрібному напрямку поведінку-мішень); перевірка гіпотези (проведення психокорекції, зміна обраних підтримуючих умов); оцінка поведінки-мішені після психокорекції; завершення роботи, перевірка її ефективності.

З метою перевірки ефективності розробленої програми було здійснено повторну діагностику рятувальників через три місяці після психокорекції, яка показала, що: досліджувані досягли оптимального рівня екстернальності/інтернальності, вони прагнуть розрізняти завдання та ситуації, вирішення яких залежить від власних зусиль та за які вони несуть відповідальність та ті, які розвиваються за власними законами і людина не може нічого змінити в їх перебігу.

Отриманий стійкий ефект зниження ситуативної тривожності, зумовлений, насамперед, комплексним використанням психотехнік,

спрямованих на когнітивну переробку неадаптивних, автоматичних думок, усвідомлення їх причин та наслідків тощо.

У переважаючих типах поведінкової активності значущих змін після психокорекції не відбулося, але простежується певна тенденція до формування збалансованості, гармонійності нервових процесів, більшої емоційної стійкості, впевненості у собі.

Після проведеної психокорекції значущо підвищилися такі параметри самооцінки та рівня домагань, як: авторитет та впевненість у собі; самооцінка досліджуваних стала більш адекватною. Підвищення впевненості у собі є непрямым підтвердженням подолання соціальних страхів у рятувальників даної групи. Також у них суттєво знизилася відчуття соціальної ізольованості.

Слід відмітити загальну тенденцію до зниження рівнів більшості актуальних професійних страхів у рятувальників після психокорекції (табл. 1).

Таблиця 1

Показники вираженості актуальних страхів у рятувальників до та після психокорекції (у балах)

Види страхів	До	Після	t	p
Страх павуків та змій	5,2	4,9	0,5	-
Страх темряви	2,5	2,3	0,2	-
Страх божевілля	3,2	3,0	0,06	-
Страх хвороб близьких	8,1	7,5	0,7	-
Страх злочинності	4,3	3,9	0,4	-
Страх керівництва	6,0	3,0	2,2	0,05
Страх змін в особистому житті	5,0	2,2	2,1	0,05
Страх відповідальності	6,8	3,1	2,4	0,05
Страх старості	3,9	3,4	0,5	-
Страх за серце	4,8	4,6	0,2	-
Страх бідності	5,2	4,7	0,5	-
Страх перед майбутнім	4,9	4,4	0,4	-
Страх перед «іспитами»	4,5	4,1	0,4	-
Страх війни	4,3	4,2	0,1	-
Страх смерті	2,8	2,4	0,4	-
Страх замкнутого простору	3,2	2,7	0,6	-
Страх висоти	4,0	3,8	0,2	-
Страх глибини	3,8	3,5	0,3	-
Страх перед негативними наслідками хвороб близьких	5,8	5,8	0,0	-
Страх захворіти якою-небудь хворобою	3,9	3,5	0,4	-
Страхи, пов'язані зі статевою функцією	3,0	2,5	0,5	-
Страх самогубства	2,1	2,0	0,1	-
Страх перед публічними виступами	3,6	3,1	0,5	-
Страх агресії по відношенню до близьких	2,8	2,7	0,1	-

Але суттєво знизилися показники лише відносно трьох страхів: страх керівництва, страх змін в особистому житті і страх відповідальності. Взагалі ми вважаємо це значущим ефектом психокорекції, хоча не ставили перед собою окремим завданням зниження рівня актуальних професійних страхів – це так званий непрямий ефект.

Наслідком проведеної психокорекції є суттєве зменшення вираженості параметрів післядії страху в рятувальників (табл. 2).

Таблиця 2

Показники наслідків дії страху у рятувальників до та після психокорекції (у балах)

Рівень	Параметри	До	Після	t	p
Післядія страху (наслідки)	Тривалість	3,57	2,05	2,1	0,05
	Особистісно-астенічні	3,45	2,11	1,8	-
	Особистісно-стенічні	2,33	4,08	2,3	0,05
	Інтернальність	1,44	2,15	1,4	-
	Соціально-астенічні	4,24	2,36	2,5	0,05
	Соціально-стенічні	3,17	5,62	2,7	0,01

А саме: значущо знизилася тривалість післядії ситуації, що викликає страх, показник соціально-астенічних проявів післядії страху, значущо підвищився показник особистісно-стенічного та соціально-стенічного типів реагування у ситуації страху. Тобто рятувальники почали більш відкрито спілкуватися з колегами, усвідомлювати наявність можливості отримати підтримку, допомогу, стали більш відкритими у вираженні своїх почуттів, тому що зрозуміли уніфікованість почуттів, станів, які вони переживають. Вони стали більш впевненими у собі в різних ситуаціях соціальної взаємодії, у тому числі й в ситуаціях колективної небезпеки та ризику.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі представлено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми, що полягає в розкритті психологічної корекції професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів ДСНС України.

1. На підставі теоретико-методологічного аналізу вивчення проблеми страхів встановлено, що феномен страху в контексті історико-філософських та психологічних досліджень цікавить науковців з давніх часів. Разом з тим, проблема професійних страхів є не достатньо висвітленою. Відсутній єдиний погляд на наукове визначення даного феномена. Тому було запропоновано наступне визначення професійного страху. *Професійний страх – це багатовимірне утворення (в залежності від тривалості, сили й ступеня впливу – емоційна реакція, стан або властивість особистості), що відображає внутрішнє відчуття небезпеки та розвивається або посилюється під впливом факторів професійної діяльності.*

В екстремальних умовах діяльності страх може стати фактором, який перешкоджає здійсненню ефективною індивідуальною й колективною діяльністю, і ця обставина проявляється в дуже широкому діапазоні наслідків:

від масової паніки до індивідуальної психологічної пригніченості, втрати здатності ясно мислити, адекватно оцінювати обстановку, аж до безініціативності й повної пасивності при виконанні завдань за призначенням. Але в той же час в особливо важких умовах ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій реакції страху готують психіку рятувальників до роботи в режимі максимальних перевантажень та можуть виконувати захисну функцію.

Тому, враховуючи неоднозначність впливу професійних страхів на діяльність в особливих умовах, а також спираючись на теоретичний аналіз сучасних методів корекції страхів, доцільно основні шляхи психологічної корекції професійних страхів спрямовувати на оптимізацію реакції фахівців на них.

2. Авторська модифікація методики незакінчених речень дозволила виділити групи актуальних професійних страхів рятувальників та співвіднести ці групи із шкалами існуючих стандартизованих методик дослідження страхів. Це дає можливість рекомендувати практичним психологам ДСНС України використовувати запропонований в дисертаційному дослідженні психодіагностичний комплекс для визначення професійних страхів рятувальників.

3. В результаті емпіричного дослідження виявлено основні групи актуальних професійних страхів рятувальників. До першої групи увійшли страхи, пов'язані із страхом смерті та втрати здоров'я; до другої - страхи, пов'язані із внутрішніми умовами професійної діяльності; до третьої - страхи, пов'язані із зовнішніми умовами професійної діяльності; четверту групу складають страхи, пов'язані зі змінами в особистісно-соціальной сфері; п'ята група - це природні страхи.

Лонгітюдне дослідження професійних страхів рятувальників показало наявність тенденції до зміни їх структури в процесі професійного становлення. Вплив екстремальних умов діяльності призводить до зростання страхів, пов'язаних зі смертю та втратою здоров'я; зі змінами в особистісно-соціальной сфері, та до зменшення страхів, пов'язаних із внутрішніми особливостями професійної діяльності. Не змінюються страхи, пов'язані із зовнішніми особливостями професійної діяльності та природні страхи.

Дослідження професійних страхів, як особистісної особливості, показало зниження показників по шкалах: страх керівництва; страх перед публічними виступами; страх перед «іспитами». Показники професійних страхів як емоції та стану збільшилися за наступними шкалами: страх хвороб близьких; страх злочинності; страх змін в особистому житті; страх старості; страх за серце; страх бідності; страх перед майбутнім; страх війни; страх смерті; страх перед негативними наслідками хвороб близьких; страх захворіти; страхи, пов'язані зі статевою функцією; страх самогубства; страх агресії по відношенню до близьких.

Дослідження професійних страхів рятувальників як процесу дозволило встановити, що в процесі професійної діяльності відмічаються зменшення значень показників наступних параметрів: фантазії; самооцінки; соціального

болю; страху діяльності; морального страху; інтернальності. Крім того, на рівні післядії страху у досліджуваних переважають стеничні (особистісно-стеничні і соціально-стеничні) або астенічні типи реагування (особистісно-астенічні і соціально-астенічні).

4. Встановлено, що психологічні особливості рятувальників з різними типами реагування на страх мають суттєві відмінності.

У рятувальників зі стеничним типом реагування більш високий рівень суб'єктивного контролю над значущими ситуаціями, у сфері досягнень, у сфері виробничих відносин; рівень поведінкової активності та самооцінки. Показники ситуативної тривожності та соціальної ізоляції мають низькі значення.

Досліджувані з астенічним типом реагування відрізняються високим рівнем ситуативної тривожності, соціальної ізоляції; мають більш виражену схильність адресувати відповідальність зовнішнім обставинам, іншим людям, випадковим факторам, ніж брати її на себе. Їх поведінкова активність характеризується раціональністю, обережністю, неквапливістю, невпевненістю, униканням відповідальності, пасивністю. Отримані дані дають підстави стверджувати, що астенічний тип реагування на страхи у рятувальників є не конструктивним в екстремальних умовах діяльності та має бути показанням для застосування у цій групі комплексу психокорекційних заходів.

5. Розроблена та впроваджена психокорекційна програма оптимізації реагування рятувальників на страх складається із трьох основних частин: виявлення актуальних професійних страхів у досліджуваних, їх усвідомлення, переробка, послаблення; корекція психологічних особливостей особистості, які безпосередньо пов'язані з астенічним типом реагування у ситуації, що викликає страх; формування стеничних реакцій у ситуаціях переляку.

Програма групової психокорекції включає такі психотехнічні методи, як: психогімнастичні вправи, мозковий штурм, групова дискусія, психодраматичні та ігрові вправи. Етапами індивідуальної психокорекції рятувальників є: виділення домінуючої реакції на страх; виявлення факторів, що впливають на виникнення астенічної реакції; визначення підтримуючих умов, за допомогою яких можна змінити в потрібному напрямку поведінкові реакції в ситуації страху; оцінка домінуючої реакції на страх після психокорекції; перевірка екологічності.

З метою перевірки ефективності розробленої програми була здійснена повторна діагностика рятувальників через три місяці після психокорекції, яка показала загальну тенденцію до зниження більшості актуальних професійних страхів та вираженості параметрів післядії страху. Значущо знизилася тривалість післядії ситуації, що викликає страхи, показник соціально-астенічних проявів післядії страху, а підвищився показник особистісно-стеничного та соціально-стеничного типів реагування у ситуації страху.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є дослідження детермінованості професійних страхів у працівників різних підрозділів ДСНС України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку ДАК України:

1. **Косолапов, О. М.** Індивідуально-психологічні особливості поведінки рятувальників у екстремальних ситуаціях / О. М. Косолапов // Проблеми екстремальної та кризової психології : [збірник наукових праць]. – Харків : УЦЗУ, 2007. – Вип.3. – С. 285–292.

2. **Косолапов, О. М.** Професійна деформація працівників ризиконебезпечних професій / О. М. Косолапов // Вісник Національної академії оборони України. – К. : НАОУ, 2010. – Вип. 1(14). – С. 219–228.

3. **Косолапов, О. М.** Роль екстремальних умов службової діяльності рятувальників у виникненні негативних психічних станів / О. М. Косолапов // Проблеми екстремальної та кризової психології : [збірник наукових праць]. – Вип. 7. – Харків : НУЦЗУ, 2010. – С. 285–292.

4. **Косолапов, О. М.** Особливості страхів, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю у курсантів-випускників НУЦЗУ / О. М. Косолапов // Проблеми екстремальної та кризової психології : [збірник наукових праць]. – Вип.11. – Харків : НУЦЗУ, 2012. – С. 88–90.

5. **Косолапов, О. М.** Особливості прояву та співвідношення параметрів страху на різних рівнях його протікання / О. М. Косолапов // Проблеми екстремальної та кризової психології : [збірник наукових праць]. – Вип. 12, Ч. 1. – Харків : НУЦЗУ, 2012. – С. 163–170.

6. **Косолапов, О. М.** Деякі підходи до психокорекції професійних страхів у начальників караулів ОРС ЦЗ ДСНС України з позиції короткострокових методів психотерапії / О. М. Косолапов // Проблеми екстремальної та кризової психології : [збірник наукових праць]. – Вип. 15. – Харків : НУЦЗУ, 2014. – С. 97–103.

Статті у закордонних наукових виданнях:

1. **Косолапов, А. Н.** Эмпирические аспекты изучения профессиональных страхов спасателей службы гражданской защиты Украины / А. Н. Косолапов // Вестник Командно-инженерного института МЧС Республики Беларусь. – № 1(19). – Минск : КИИ МЧС Беларусь, 2014. – С. 106–118.

Тези доповідей у матеріалах конференціях:

1. **Косолапов, О. М.** Особливості професійних страхів рятувальників / О. М. Косолапов // XI Міжнародний виставковий форум «Технології захисту – 2012 : матеріали 14-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції рятувальників (26-27 вересня 2012 р., м. Київ). – Київ : Інститут державного управління у сфері цивільного захисту, 2012. – С. 225–227.

2. **Косолапов, А. Н.** Возникновение страхов в экстремальных ситуациях: типы реакций на страх и стадии развития / А. Н. Косолапов // Проблемы безопасности при ликвидации последствий чрезвычайных

ситуаций : материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Воронеж : ВИ ГПС МЧС России, 2012. – С. 302–304.

3. **Косолапов, А. Н.** Эмпирические аспекты изучения психологической защищенности как основы психокоррекции профессиональных страхов спасателей службы гражданской защиты Украины. / А. Н. Косолапов // Современные технологии обеспечения гражданской обороны и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций: сб. ст. по материалам Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. уч., (19 апреля 2013 г., г. Воронеж) – Воронеж : ФГБОУ ВПО Воронежский институт ГПС МЧС России, 2013. – С. 178–181.

4. **Косолапов, А. Н.** Формирование психологической защищенности как эффективный метод психологической коррекции профессиональных страхов у работников спасательных подразделений Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям / А. Н. Косолапов // Обеспечение безопасности жизнедеятельности: проблемы и перспективы : сборник материалов VII международной научно-практической конференции курсантов (студентов), слушателей магистратуры и адъюнктов (аспирантов): в 2 ч., Ч.2 – Минск : КИИ, 2013. – С. 62–63.

5. **Косолапов, О. М.** Особливості побудови програми психокорекції професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів ДСНС України / О. М. Косолапов // Проблеми цивільного захисту: управління, попередження, аварійно-рятувальні та спеціальні : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції рятувальників (7-8 вересня 2015 р., м. Харків). – Харків : Національний університет цивільного захисту України, 2015. – С. 233–234.

АНОТАЦІЯ

Косолапов О.М. Психологічна корекція професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2015.

У дисертації подано теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження наукової проблеми, що полягає в розкритті особливостей професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів ДСНС України і можливості їх психокорекції.

Професійні страхи у працівників рятувальних підрозділів ДСНС України – цілісний системний комплекс взаємозалежних реакцій і переживань, який утворюється в процесі діяльності, змінює особистість фахівця і призводить до дезінтеграції його особистісного і професійного розвитку. Професійні страхи є невід’ємною складовою загальнолюдських страхів.

Об’єктивними й суб’єктивними факторами, що детермінують професійні страхи працівників рятувальних підрозділів ДСНС України, є соціально-

економічна ситуація, професійне середовище, загальний характер професійної діяльності, зміни в особистісній сфері.

Виділено 5 груп страхів, які притаманні рятувальникам: страх смерті та втрати здоров'я; страхи, пов'язані із внутрішніми особливостями професійної діяльності; страхи, пов'язані із зовнішніми особливостями професійної діяльності; страхи, пов'язані зі змінами в особистісно-соціальной сфері, природні страхи.

Визначено, що практичне значення мають не кількісні та якісні характеристики страхів, а безпосередні реакції особистості на останні (стенічні або астенічні).

Встановлено, що загальна картина реакцій на пережиті страхи являє собою комплексну реакцію, тобто кожен фахівець, незалежно від рівня прояву страхів, у процесі професійної діяльності схильний одночасно до стенічних і астенічних реакцій на страх.

Спроби усунення страху як такого (його попередження, ослаблення страху і післядії) є методологічно невиправданими, оскільки буде усуватися його своєрідна бар'єрна функція, що сигналізує про можливу небезпеку.

Програма психокорекції негативних (астенічних) реакцій на страхи у працівників ДСНС України базується на формуванні психологічної захищеності особистості як здатності людини успішно справлятися з різними стресовими ситуаціями, використовуючи для цього зовнішні і внутрішні ресурси.

***Ключові слова:** страх, професійний страх, психокорекція, працівники рятувальних підрозділів, типи реагування на страх.*

АННОТАЦИЯ

Косолапов А.Н. Психологическая коррекция профессиональных страхов у работников спасательных подразделений Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 - «Психология деятельности в особых условиях». Национальный университет гражданской защиты Украины. - Харьков, 2015.

В диссертации представлены теоретическое обобщение и эмпирическое исследование научной проблемы, заключающейся в раскрытии особенностей профессиональных страхов у работников спасательных подразделений ГСЧС Украины и возможностей их психокоррекции.

Профессиональные страхи работников спасательных подразделений ГСЧС Украины – целостный системный комплекс взаимосвязанных реакций и переживаний, который образуется в процессе деятельности, меняет личность специалиста и приводит к дезинтеграции его личностного и профессионального развития. Профессиональные страхи являются неотъемлемой составляющей общечеловеческих страхов.

Объективными и субъективными факторами, детерминирующими профессиональные страхи работников спасательных подразделений ГСЧС Украины, являются социально-экономическая ситуация, профессиональная среда, общий характер профессиональной деятельности, изменения в личностной сфере.

Выделено 5 групп страхов, присущих спасателям: страх смерти и потери здоровья; страхи, связанные с внутренними особенностями профессиональной деятельности; страхи, связанные с внешними особенностями профессиональной деятельности; страхи, связанные с изменениями в личностно-социальной сфере; и природные страхи.

Определено, что практическое значение имеют не количественные и качественные характеристики страхов, а непосредственные реакции личности на последние (стенические или астенические).

Установлено, что общая картина реакций на пережитые страхи представляет собой комплексную реакцию, то есть каждый сотрудник ГСЧС, независимо от уровня проявления страхов, в процессе профессиональной деятельности склонен одновременно к стеническим и астеническим реакциям на страх.

Попытки устранения страха как такового (его предупреждения, ослабления страха и последствий) являются методологически неоправданными, поскольку будет устраняться его своеобразная барьерная функция, сигнализирующая о возможной опасности.

Программа психокоррекции негативных (астенических) реакций на страхи у работников ГСЧС Украины базируется на формировании психологической защищенности личности как способности человека успешно справляться с различными стрессовыми ситуациями, используя для этого внешние и внутренние ресурсы, а также развитии стенических типов реагирования.

Ключевые слова: страх, профессиональный страх, спасатели, психокоррекция, астенические реакции, стенические реакции.

SUMMARY

Kosolapov O.M. Psychological correction of the rescuers' vocational fears of the rescuer units of Civil Defence of Ukraine. – Manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of psychological sciences, specialization 19.00.09 – «Psychology of activity in special conditions». National University of Civil Protection of Ukraine. – Kharkiv, 1 2015.

The paper gives a valuable information on the subject. Much attention is given to the theoretical generalization and empiric methods of the science problem. It describes the disclosure of the rescuers' vocational fears and psychological correction capability of them.

The rescuers' vocational fears of the rescue units of SES of Ukraine is a holistic system complex of interdependent reactions and worries, which occurs in a process of actions, changes a rescuer's personality and disorganizes his personal

and vocational progress. Vocational fears is part and parcel of panhuman anxiety. The paper gives a detailed analysis of objective and subjective factors of the rescuers' vocational fears. It draws our attention to 5 groups of the fears. It is spoken in detail about every group.

The author of the paper has designated that not just quantitative or qualitative characteristics have practical meaning but personal reaction. The paper is stressed that it's a complex reaction on any fears in generally. Any rescuer can feel fear and it doesn't depend on his profession level or grade. The author gives his own opinion on the question and possibility of solving the problem.

The psychological correction programme of SES of Ukraine bases on a formation of individual psychological defence and opportunity to solve any stressful situations successfully.

Key words: *fears, vocation fears, rescue units of SES of Ukraine, reaction to fear.*

Підписано до друку 10.11.15 Формат 60x84/16.

Папір 80 г/м² Друк ризограф. Ум.друк.арк. 1,0.

Тираж 100 прим. Вид. №79/15. Зам. № 14/15.

Сектор редакційно-видавничої діяльності

Національного університету цивільного захисту України

61023, М.Харків, вул.Чернишевська, 94

